

УДК 81'373

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2020-80-2-34>

СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЦЕРКОВНО-ОБРЯДОВИХ ПОНЯТЬ

Сірант А. М.

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
вул. І. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна*

orcid.org/0000-0001-9444-155X

sirantalla@gmail.com

Сукаленко Т. М.

доктор філологічних наук,

професор кафедри журналістики, української словесності та культури

Університет державної фіскальної служби України

вул. Університетська, 31, Ірпінь, Київська область, Україна

orcid.org/0000-0002-5107-9914

sukalenko78@gmail.com

Ключові слова:

*терміноодиноци, синонімія,
антонімія, гіпонімія,
етимологічна паронімія,
релігійна термінологіка.*

У статті досліджено церковно-обрядовий термін як специфічну мовну величину. Описано парадигматичні відношення між терміноодиноцими, що поєднані на основі смислової подібності, протиставлення та включення. Явище синонімії у сучасній церковно-обрядовій термінології переважно представлене синтаксичними синонімами-конструкціями, що співвідносяться за будовою та збігаються за значенням. Проілюстровано три групи структурних синонімів: синонімічна відповідність «слово – слово», «слово – словосполучення», «словосполучення – словосполучення». Визначено, що за будовою серед термінів-словосполучень переважають двокомпонентні словосполучення, утворені поєднанням іменника з прикметником та іменника з іменником у відповідних відмінках. З'ясовано стилістичну маркованість структурних термінів-синонімів. У процесі аналізу виявлено, що власне релігійні терміни є особливими термінологічними одиницями й виявляють часто більшу схожість з лексемами загальнозвичайної мови, аніж з термінологічними одиницями. У контексті дослідження виявлено, що церковно-обрядова терміносистема насичена великою кількістю синонімічних одиниць, тому що сфера її соціального вжитку є набагато ширшою, ніж у спеціальних терміносистемах окремих наук. З'ясовано, що антоніми, визначальною рисою яких є протиставленість за предметно-поняттєвим ядром, широко представлені у словнику церковно-обрядової термінології. Репрезентативним для вивчення церковно-обрядової терміносистеми є явище етимологічної паронімії. З'ясовано, що церковно-обрядова терміносистема представлена у мові з дотриманням певних закономірностей. У ній вербалізовано марковані елементи, вона різноманітна з погляду етимології, її складники вступають у синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні, паронімічні відношення, а власне церковно-обрядовий термін підпорядковується законам як термінології, так і мови загалом, оскільки він є і знаком спеціальної системи, яка обслуговує сферу релігії, і одиницею лексичного складу української мови. Також у статті визначено перспективу подальших досліджень, яка полягає у вивченні богословських термінів на різних мовних рівнях, а також у синхронії та діахронії в аспекті міжконфесійної комунікації.

SYSTEMIC RELATIONS OF TERMS TO DENOTE CHURCH-RITUAL CONCEPTS

Sirant A. M.

*Candidate of Philological Sciences,
Assistant Professor at the Department of Ukrainian Language
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
I. Ohiienko str., 61, Kamianets-Podilskyi, Khmelnytsky region, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9444-155X
sirantalla@gmail.com*

Sukalenko T. M.

*Doctor of Philological Sciences,
Professor at the Department of Journalism, Ukrainian Philology and Culture Department
University of the State Fiscal Service of Ukraine
Universytetska str., 31, Irpin, Kyiv region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5107-9914
sukalenko78@gmail.com*

Key words: *terminological units, synonymy, antonymy, hyponymy, etymological paronymy, religious term vocabulary.*

The article deals with the study of the church-ritual term as a specific linguistic quantity. The paradigmatic relations between term units, which are combined on the basis of semantic similarity, opposition and inclusion, are described. The phenomenon of synonymy in modern church-ritual terminology is mainly represented by syntactic synonyms-constructions which correlate in structure and coincide in meaning. Three groups of structural synonyms are illustrated: synonymous correspondence “word – word”, “word – phrase”, “phrase – phrase”. It is determined that the structure of the terms-phrases is dominated by two-component phrases formed by combining a noun with an adjective and a noun with a noun in the appropriate cases. The stylistic labeling of structural synonymous terms is clarified. In the process of analysis, it was found that the actual religious terms are peculiar terminological units and often show greater similarity with the lexemes of common language than with the terminological units. In the context of the study, it was found that the church-ritual terminology has a large number of synonymous units, because the scope of its social use is much wider than in the special terminology of individual sciences.

It was found that antonyms, the defining feature of which is the opposition in the subject-conceptual core, are widely represented in the dictionary of church-ritual terminology. The phenomenon of etymological paronymy is representative for the study of church-ritual terminology. It was found that the church-ritual terminology is represented in the language in compliance with certain laws. It verbalized marked elements, it is diverse in terms of etymology, and its components enter into synonymous, antonymous, hypero-hyponymic, paronymic relations. As for the church-ritual term, it is the subject to the laws of both terminology and language in general, as it is the sign of a special system that serves the sphere of religion, and the unit of lexical structure of the Ukrainian language as well. Also the perspective of further research, which is in the study of theological terms at different language levels, as well as in synchrony and diachrony in the aspect of interfaith communication, is determined in the article.

Мова в потоці наукових досягнень і відкриттів віддзеркалює передусім термінологічний проша-рок, у якому відображається соціально організована дійсність. Із розвитком суспільства мова також отримує нові виклики, оскільки з'являються

нові галузі активності соціуму, нові інструменти соціальної взаємодії та взаємодії з довкіллям. Особливо це є актуальним щодо інформаційних технологій, комерційної реклами, – доменів суспільного життя, становлення яких відбулось

порівняно нещодавно. Значно довшим періодом розвитку та відповідно усталеними терміносистемами характеризується мова релігії, законодавства, політики, торгівлі, медицини та науки. Однією з найменш вивчених є релігійна терміносистема. Це пов'язано передусім із тим, що через ідеологію, яка була панівною у ХХ ст., українська релігійна лексика характеризувалась обмеженим вжитком. За останні десятиліття ситуація кардинально змінилась – з'являються праці, присвячені вивченню релігійної лексики загалом та терміносистеми релігії зокрема. Вважаємо це цілком законним, адже віра є одним із найбільш значущих та відображених у мові концептів культури. Тому дослідження, що стосується специфіки функціонування терміносистеми релігії, вважаємо актуальним. Необхідність дослідження системних зв'язків церковно-обрядових термінів зумовлена також і чи не найменш розробленою проблемою дослідження семантики природної мови. Тому вивчення парадигматичних відношень термінів на позначення церковно-обрядових понять як складників терміносистеми української мови підсилює актуальність цього дослідження.

Основною метою цієї розвідки є встановлення системних зв'язків вищезазначених одиниць. Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати співвідношення між семантикою термінів та загальноживаних одиниць української мови; схарактеризувати семний склад української церковно-обрядової лексики. Дослідженням окремих аспектів цієї проблематики в мовознавстві займалися І. Ворона [1], Т. Жалко [3], Л. Малевич [4], М. Навальна [5], І. Павлова [6], Н. Пуряєва [7] тощо.

Об'єктом дослідження слугували одиниці Словника церковно-обрядової термінології [7].

Термінологія є найчутливішою до зовнішніх впливів частиною лексики літературної мови, оскільки науково-технічний прогрес, охопивши всі сфери знання, сприяє подальшому розвитку галузей науки та веде до появи нових термінів. Відповідно мові науки властиві семантичні процеси, що відображають взаємозв'язки між словами на основі спільності або протилежності їхніх значень. У межах таких взаємозв'язків між лексемами виділяють: *синонімію* – відношення смислової подібності; *антонімію* – відношення смислового протиставлення; *гіпонімію* – відношення смислового включення.

Виникнення явища *синонімії* в церковно-обрядовій термінології зумовлене лінгвальними та екстралінгвальними чинниками: неуніфікованістю досліджуваної терміносистеми; збереженням застарілих назв релігійних реалій, які функціонують одночасно з новими; паралельним уживанням власне українського та запозиченого терміна; взаємодією літературної мови й діалектного мов-

лення; широким використанням розмовної лексики [2, с. 14–16].

Причинами появи синонімії у сфері української церковної термінології можна вважати: а) заміну іншомовних термінів (переважно грецького і латинського походження) українськими відповідниками; б) паралельне вживання церковнослов'янського терміна та українського відповідника; в) паралельне функціонування народних форм; г) вплив символічних понять, з якими пов'язана історія свята, на номінацію того чи того словосполучення.

У сучасній церковно-обрядовій термінології переважають синтаксичні синоніми-конструкції, що співвідносяться за будовою та збігаються за значенням. Зокрема, в церковно-обрядовій терміносистемі виділяють три групи структурних синонімів:

1) синонімічна відповідність «слово – слово». Кількість таких синонімів

досить значна, зважаючи на джерела формування терміносистеми. Наприклад, *мирування – миропомазання* [7, с. 74], *фелон – риза* [7, с. 136], *цвинтар – кладовище* [7, с. 142], *свято – празник* [7, с. 117];

2) синонімічна відповідність «слово – словосполучення»: *агіасма – свячена вода* [7, с. 21], *Трефологій – Мінея Святкова* [7, с. 142], *мирствування – мирний виголос* [7, с. 74], *жертвник – стіл предложення* [7, с. 54], *процесія – хресний хід* [7, с. 110], *Півустав – Часослов Малий* [7, с. 95], *звання – сан духовний* [7, с. 56], *настоятель – парох – священник парафіяльний* [7, с. 82], *семисвічник – семираменний свічник* [7, с. 119], *титарня – скринька церковна* [7, с. 130].

3) синонімічна відповідність «словосполучення – словосполучення»: *бити поклони – класти поклони* [7, с. 26], *благословення хлібів – освячення хліба, пшениці, вина та елею* [7, с. 38], *дияконський амвон – перед вітарний амвон* [7, с. 47], *літургійний день – добове коло богослужінь* [7, с. 70], *собор кафедральний – престольний храм – соборний храм* [7, с. 121] тощо.

Аналіз синонімічних словосполучень уможливорює зробити висновок, що за будовою серед термінів-синонімів переважають двокомпонентні словосполучення, утворені за моделями:

а) *іменник Н.в. + прикметник Н.в.*: *вечірня мала – вечірня скорочена* [7, с. 34], *вино євхаристійне – вино причасне* [7, с. 35], *відпуст малий – відпуст короткий* [7, с. 36], *вітання великоднє – вітання пасхальне* [7, с. 38], *жест літургійний – жест молитовний* [7, с. 54], *книга богослужбова – книга літургійна* [7, с. 65];

б) *іменник у Н.в. + іменник у Р.в.*: *винесення Євангелія – винос Євангелія* [7, с. 34], *винесення Плащаниці – винос Плащаниці – виставлення*

Плащаниці [7, с. 34], *коло богослужінь – цикл богослужінь* [7, с. 66]; в) дієслово + іменник: *приймати причастя – ходити до причастя* [7, с. 106], *давати клятву – складати обіти* [7, с. 44].

Загалом існування структурної синонімії у термінології мовознавці називають виправданим явищем, оскільки обидва терміни позначають однакове поняття й не мають відмінностей у значенні. Часто такі синоніми розрізняють за сферами вживання: повна форма характерна релігійному стилю, коротка – розмовному. Про стилістичну маркованість структурних термінів-синонімів можемо стверджувати впродовж здійсненого аналізу церковно-обрядової термінології, оскільки власне релігійні терміни є особливими термінологічними одиницями й виявляють часто більшу схожість з лексемами загальноживаної мови, аніж з термінологічними одиницями. Церковно-обрядова терміносистема насичена великою кількістю синонімічних одиниць, адже сфера її соціального вжитку є набагато ширшою, ніж у спеціальних терміносистемах окремих наук.

Також важливими чинниками появи синонімічних пар є неуніфікованість досліджуваної терміносистеми, наявність застарілих номінацій, які функціують паралельно з новими, рівнобіжне вживання запозиченого й національного терміна, виникнення коротких форм, зручних для спілкування, що породжує синонімію різних структурних рівнів.

Визначальною рисою *антонімів* вважають протиставленість за предметно-поняттєвим ядром, а основним критерієм антонімічності слів – протилежність їхніх значень. У системі виразових засобів антоніми виконують важливі функції зіставлення або протиставлення, іноді поєднують їх. Слова з протилежними значеннями є надзвичайно виразним стилістичним засобом. Вони досить повно розкривають зміст різноманітних понять, допомагають розмежовувати якості, почуття, дії, стани. У словнику церковно-обрядової термінології представлені антоніми: *рай* [7, с. 295] – *пекло* [7, с. 269], *Христос* [7, с. 169] – *Антихрист* [7, с. 28].

Гіпонімічні відношення тісно пов'язані з відношеннями власне синонімічними, передусім у плані багатозначних термінів. Гіпонімічні парадигми сакральної лексики логічно обґрунтовані взаємодією між видовим поняттям (*гіпонімом*) і родовим поняттям (*гіперонімом*). Гіперогіпонімічна парадигма є однією з найважливіших категорій, що формує систему найменувань і виступає засобом їх тематичної ієрархічної організації. Гіперо-гіпонімічні кореляції слугують основою семантичної організації номенів у мікрополі спеціальної лексики, тому їх дослідження має велике практичне й теоретичне значення, оскільки саме в цих відношеннях найчіткіше простежується системність відповідності плану вираження пла-

нові змісту, що має бути головним вектором упорядкування спеціальної лексики.

Явище *етимологічної паронімії* цілком відповідає системі мови, діє за її законами, адже відбиває чергування звуків, їх кореляцію як одиниць одного мовного рівня. Наприклад, *паства – паска* [7, с. 93], *духовий – духовний – душевний* [7, с. 68] тощо.

Упродовж паронімії залучені кілька параметрів порядку, адже взаємодіють формальний (звучання, написання) й смисловий аспекти (значення мовних одиниць, позамовний контекст). Порушення мовної норми свідчить про те, що акти мовлення прагнуть до руйнації усталеності, що існує в мові, про динамічну рівновагу системи.

Відтак наповнення церковно-обрядової терміносистеми є багатим й своєрідним. У ній вагомо представлені марковані елементи, вона різноманітна за походженням, її складники активно вступають у синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні, паронімічні відношення, служать засобом трохеїчної образності.

Отже, церковно-обрядовий термін підпорядковується законам як термінології, так і мови загалом, оскільки він є і знаком спеціальної системи, яка обслуговує сферу релігії, і одиницею лексичного складу української мови. У церковно-обрядовій термінології поєднується та протиставляється синонімічність, що притаманна лексиці загальнолітературної мови. Специфічними рисами досліджуваної терміносистеми можна назвати легкість проникнення в релігійну термінолексику іншомовних запозичень і створення на їхній основі нових термінів, наявність емоційності та експресивності церковно-обрядового терміна, відсутність діалектних найменувань.

Перспективним є вивчення сакральних та богословських термінів на фонетичному, лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Також вважаємо доцільним дослідження релігійної терміносистеми у компаративному аспекті із залученням даних асоціативного експерименту. Враховуючи той чинник, що Україна є мультиконфесійною країною, доцільним вважаємо також порівняння терміносистем різних релігійних конфесій у синхронії та діахронії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ворона І.І. (2014). Функціонування церковно-релігійних термінів-синонімів в українських богослужбових текстах. Івано-Франківськ, 2014. 200 с.
2. Ворона І.І. Характеристика української церковно-релігійної термінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Вип. 23. Одеса, 2016. с. 14–16.
3. Жалко Т. Мовностилістичні особливості молитви у конфесійному стилі української

мови. *Волинь філологічна: текст і контекст*. Вип. 17. Луцьк, 2014. С. 90–99.

4. Малевич Л. Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації. *Українська термінологія і сучасність*. Вип. 8. Київ, 2009. с. 35–38.
5. Навальна М. Лексика конфесійного стилю в нових функціонально-стилістичних виявах (на прикладі мови інтернет-видання «Українська правда»). *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 659. Чернівці, с. 14–17.
6. Павлова І. Лексика конфесійного стилю. *Дивослово*. № 1. Київ, 2001. с. 6–8.
7. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. Львів, 2001. 160 с.

REFERENCES

1. Vorona I.I. (2014). Functioning of church-religious terms-synonyms in Ukrainian liturgical texts [Funksionuvannia tserkovno-relihiinykh terminiv-synonimiv v ukrainskykh bohosluzhbovykh tekstakh]. Ivano-Frankivsk, 200 p.
2. Vorona I.I. (2016). Characteristics of Ukrainian church and religious terminology. [Kharakterystyka ukrainskoi tserkovno-relihiinoi terminolohii]. Scientific Bulletin of the Interna-

tional Humanities University, vol. 23. Odessa, P. 14–16.

3. Zhalko T. (2014). Linguistic and stylistic features of prayer in the confessional style of the Ukrainian language. [Movnostylistychni osoblyvosti molytvy u konfesiinomu styli ukrainskoi movy] *Volyn philological: text and context*, vol. 17. Lutsk, P. 90–99.
4. Malevych, L. (2009). Multicomponent terminological units and the problem of their codification. [Bahatokomponentni terminolohichni odynytsi i problema yikh kodyfikatsii.] [In:] *Ukrainian terminology and modernity*, vol. 8. Kyiv, P. 35–38.
5. Navalna, M. (2013). Vocabulary of confessional style in new functional and stylistic manifestations (on the example of the language of the online publication “Ukrainian Truth”). [Leksyka konfesiinoho styliu v novykh funktsionalno-stylistychnykh vyjavakh (na prykladi movy internet-vydannia “Ukrainska Pravda”)] *Scientific Bulletin of Chernivtsi University*. issue 659. Chernivtsi, P. 14–17.
6. Pavlova I. (2001). Vocabulary of confessional style. [Leksyka konfesiinoho styliu] [In:] *Divoslovo*, № 1. Kyiv, P. 6-8.
7. Puriaieva, N. (2001). Dictionary of church-ritual terminology. [Slovyk tserkovno-obriadovoi terminolohii.]. Lviv, 160 p.